

КУЗНЕЦОВ М. Г.,
аспірант кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної
діяльності
(Міжрегіональна Академія управління
персоналом)

УДК 343.4

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-44>

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї

Запропоновано концепцію домашнього насильства, згідно з якою розуміється система державних та громадських заходів, спрямованих на усунення чи нейтралізацію причин та умов насильства в сім'ї. Ці заходи пропонуються розділити на три рівні: загальносоціальний, спеціальний та кримінологічний, індивідуальний.

Автор з'ясував, що запобігання насильству в сім'ї на всесоціальному рівні включає діяльність держави, суспільства, їх інститутів, спрямованих на вирішення відповідних програм, завдань у сфері економіки, соціального життя, моральної та духовної сфери тощо.

Спеціальний та кримінологічний рівень запобігання насильству в сім'ї – цілеспрямований вплив спеціальних органів державної влади, органів самоврядування, громадських формувань на криміногенні фактори, що спричиняють окремі види та групи насильства в сім'ї. Запобігання насильству в сім'ї на індивідуальному рівні включає цілеспрямовану діяльність щодо конкретних осіб, поведінка яких вступає в конфлікт із приписами закону, не відповідає соціальним вимогам.

Встановлено, що будь-які заходи повинні відповідати єдиним вимогам: законності, прогресивності, реальності та економічної доцільності, компетентності та конкретності. Визначені запобіжні заходи вкрай необхідні для запобігання насильству в сім'ї та встановлені найважливіші важелі, які можуть впливати на процеси профілактики, визначені для цього явища. Досліджуючи спілкування тирана і жертви в сім'ї, їх правову природу та роль у розвитку сімейних відносин, зроблено висновок, що в структурі насильницької поведінки переважають сімейні та побутові конфлікти, соціальні комунікації.

Одним із найсуворіших заходів запобігання насильству в сім'ї є злочинний примус, застосування якого сприяє захисту громадських відносин від злочинних посягань взагалі та насильства в сім'ї зокрема. При вирішенні проблем ефективності заходів злочинного примусу необхідно враховувати кілька взаємопов'язаних аспектів: їх здатність сприяти цілям соціального регулювання, реалізацію завдань, поставлених перед кримінальним законодавством, та реалізацію конкретних цілей. Однак, як показує судова практика, можливості покарання особи, винної у вчиненні домашнього насильства, дуже обмежені.

Ключові слова: запобігання, заходи, насильство в сім'ї, кримінальний примус.

The concept of domestic violence according to which the system of the state and public measures directed to elimination or neutralization of the reasons and conditions of violence in family is understood is provided. The following measures are proposed to divide into three levels: it is general social, special and criminological and individual.

It is opened that prevention of violence in family at the all-social level is included by the activity of the state, society, their institutes directed to the decision of appropriate programs, tasks in the sphere of economy, social life, the moral and spiritual sphere and so forth. Special and criminological level of prevention of violence in family – purposeful influence of special public authorities, self-government institutions, public formations on the criminogenic factors causing separate types and groups of violence in family.

Prevention of violence in family at the individual level includes purposeful activity on particular persons whose behavior enters the conflict with precepts of law, does not conform to social requirements.

It is established that any measures have to conform to uniform requirements: legality, validity, progressiveness, reality and economic feasibility, competence and concreteness. Are defined precautionary measures are extremely necessary for prevention of violence in family and the most essential levers which can influence prevention processes specified to the phenomenon are installed. Investigating communication between the tyrant and the victim in family, their legal nature and a role in development of the family relations, the conclusion is drawn that in structure of violent behavior the family and household conflicts, social communications prevail.

One of the most strict an action of prevention of violence in family – criminal coercion which application promotes protection of the public relations against criminal encroachments in general and violence in family in particular is considered. In the solution of problems of efficiency of measures of criminal coercion it is necessary to consider several interconnected aspects: their ability to promote the purposes of social regulation in general and also to implementation of tasks which face the criminal legislation, and realization of the specific goals provided for them by the current law. However, as judicial practice shows, possibilities of punishment of the person guilty of commission of domestic violence are very limited.

Key words: prevention, measures, violence in family, criminal coercion.

Вступ. Насильство в сім'ї – найнебезпечніша форма злочинної діяльності, тому протидіяти такому ганебному явищу потрібно всією громадськістю, а суб'єктам запобігання важливо бути достатньо професійно підготовленими. Автор підтримує позицію американського філософа Дж. Лоуренса, що «насіильство – це вияв кримінальної насильницької поведінки, воно супроводжує всю історію людства, і немає однозначних оцінок причин його вчинення. Тому насильство сьогодні викликає багато спірних питань та суперечливих позицій» [1, с. 57].

У кримінологічній науці вважається, що запобігання насильству в сім'ї, по-перше, передбачає не покарання, а передусім удосконалення умов життєдіяльності людей та їх виховання; по-друге, суспільство значно більше зацікавлене в тому, щоб не допустити вчинення злочинів, ніж у застосуванні покарання до винних; по-третє, запобігання забезпечує не тільки захист суспільних відносин від небезпечних посягань, але також захист нестійких членів суспільства від подальшого морального падіння, оскільки не дає їм стати злочинцями, тим самим позбавляє їх від практично неминучого наслідку злочину у вигляді відповідного покарання.

Нині склалася певна система заходів запобігання насильству в сім'ї, принципи побудови і функціонування якої мають конкретну спрямованість. Цю систему утворюють відповідні суб'єкти і об'єкти запобігання, зміст запобігання, матеріальне і правове її забезпечення. Разом із тим, необхідність подальшого розвитку та удосконалення всієї системи запобігання не викликає сумнівів.

Постановка завдання. Сучасний стан дослідження питань насильства в сім'ї дає підстави звернути увагу на те, що у нашій країні впродовж тривалого часу спостерігаються

невтішні тенденції. Тому процес становлення України як соціальної, демократичної, правової держави тісно пов'язаний із забезпеченням дотримання прав і свобод у такій важливій для суспільства сфері як сім'я.

Визнаючи сім'ю як осередок суспільства, слід наголосити, що без підтримки держави та її інституцій, на жаль, сім'я не завжди спроможна виконувати свою головну функцію – забезпечення належного добробуту та виховання дітей. Історія свідчить про те, що у сім'ях, де панує пияцтво, бійки, сварки, безробіття та інші ганебні для суспільства явища, існує феномен, який становить велику суспільну небезпеку – це насильство в сім'ї.

Саме поняття «запобігання насильству в сім'ї» склалося в основному на базі теорії кримінології і практики боротьби зі злочинністю. Під запобіганням насильству в сім'ї розуміється система державних і суспільних заходів, спрямованих на усунення або нейтралізацію причин і умов насильства в сім'ї. Запобігання насильству в сім'ї являє собою систему, що містить у собі: об'єкти запобігання; її основні рівні та форми; заходи запобіжного впливу; суб'єктів, що здійснюють відповідну діяльність.

Залежно від ієрархії причин і умов насильства в сім'ї слід виокремити чотири рівні його запобігання: загально-соціальний, спеціально-кримінологічний, індивідуальний та віктимологічний.

Запобігання насильству в сім'ї на загально-соціальному рівні містить у собі діяльність держави, суспільства, їхніх інститутів, що спрямована на вирішення відповідних програм, завдань у сфері економіки, соціального життя, морально-духовній сфері тощо. Вона здійснюється різними органами державної влади й управління, суспільними формуваннями для яких функція запобігання насильства в сім'ї не є головною чи професійною. Запобіжний ефект досягається внаслідок успішного проведення соціально-економічної політики в цілому.

Спеціально-кримінологічний рівень запобігання насильству в сім'ї – цілеспрямований вплив спеціальних державних органів, органів самоврядування, громадських формувань на криміногенні фактори, що обумовлюють окремі види і групи насильства в сім'ї. Усунення чи нейтралізація таких комплексів специфічних причин і умов злочинної поведінки в сім'ї здійснюється у процесі діяльності відповідних суб'єктів, для яких запобіжна функція є виконанням їхніх професійних завдань.

Запобігання насильству в сім'ї на індивідуальному рівні містить у собі цілеспрямовану діяльність відносно конкретних осіб, поведінка яких вступає в конфлікт із правовими нормами, не відповідає соціальним вимогам. Кінцевою метою запобігання насильству в сім'ї є досягнення або збереження тенденції зниження такого насильства і позитивної зміни її характеру і структури.

Запобігання насильству в сім'ї на віктимологічному рівні забезпечується вирішенням віктимних ситуацій між насильником і жертвою шляхом: роз'яснення членам сім'ї як уникнути конфлікту; проведення профілактики «інверсійних злочинів», коли відбувається зміна ролей «жертва» – «насильник» тощо.

Отже, зміст запобігання насильству в сім'ї визначає діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, громадськості з усунення або нейтралізації об'єктивних передумов насильства в сім'ї, зміни свідомості і поведінки осіб, схильних до такого насильства. Ця діяльність включає в себе розробку і реалізацію системи загальних та спеціальних заходів.

За своїм характером загальні та спеціальні заходи можуть бути економічними, соціально-політичними, ідеологічними, культурно-виховними, організаційно-управлінськими і соціально-психологічними.

Проведення загальносоціальних заходів створює економічні, організаційні, політичні та інші умови для ефективного здійснення спеціально-кримінологічних заходів, під якими розуміються заходи, що безпосередньо спрямовані на усунення причин і умов, що сприяють вчиненню насильства в сім'ї.

Специфіка таких заходів полягає в тому, що вони, по-перше, пов'язані з конкретними причинами і умовами, що сприяють вчиненню насильства в сім'ї; по-друге, призначені саме

для усунення або нейтралізації цих причин і умов; по-третє, запобігання насильству в сім'ї складає їх основний, а у ряді випадків - єдиний зміст.

Ряд зарубіжних авторів із урахуванням характеру цих заходів підкреслюють, що вони, по-перше, здійснюються лише державними і громадськими органами, організаціями і, по-друге, вимагають спеціальних і навіть професійних знань [2, с. 47]. Поділяючи таку позицію зарубіжних вчених, автор звертає увагу на те, що кримінологічне запобігання насильству в сім'ї базується на змінюванні умов життєдіяльності людини і методах переконання; примусово-правове запобігання засноване здебільшого на загрозі покаранням. Тому будь-які запобіжні заходи повинні відповідати єдиним основним вимогам: законності, обґрунтованості, прогресивності, реальності та економічної доцільності, компетентності і конкретності.

Законність заходів, що проводяться щодо усунення або нейтралізації причин і умов злочинності, означає, що можуть здійснюватися лише ті заходи, які або безпосередньо засновані на законі, або випливають з його загальних положень і не суперечать нормам права. Жодні міркування про доцільність застосування, з урахуванням місцевих умов, заходів запобігання злочинності, що обмежують, порушують права і законні інтереси громадян, не можуть бути виправдані.

Обґрунтованість заходів, що розробляються, передбачає, що вони базуються на глибокому і ретельному дослідженні причин і умов, що сприяють вчиненню саме тих злочинів, на запобігання яких і спрямовані ці заходи. Поняття обґрунтованості застосування запобіжних заходів охоплює також практичну необхідність в усуненні встановлених причин і умов.

Недоліком багатьох заходів, що розробляються і реалізуються з метою запобігання насильству в сім'ї, є якраз те, що вони приймаються і реалізуються без урахування причин і умов вчинення конкретного насильства, особливостей дії цих причин і умов в певному регіоні, сфері соціального життя, трудовому колективі, групі населення. Прогресивність заходів полягає в тому, що вони розробляються з урахуванням сучасних досягнень науки і техніки.

Реальність та економічна доцільність запобіжних заходів полягає в тому, що вони повинні бути здійсненними та економічно вигідними. Потрібно враховувати можливості здійснення профілактичних заходів при тому або іншому забезпеченні, в даних умовах місця і часу та за інших конкретних обставин; повинні бути враховані також як прямі витрати на проведення запропонованого профілактичного заходу, так і можливі економічні та інші витрати від його застосування. Не можна пропонувати такі заходи запобігання насильству в сім'ї і злочинів, які вимагають непомірно великих витрат, а очікувані результати сумнівні.

Залежно від змісту правові заходи запобігання насильству в сім'ї поділяються на такі: 1) забезпечують нейтралізацію умов, що сприяють вчиненню насильства в сім'ї (до них належать норми різних галузей законодавства, які обмежують дієздатність алкоголіків; регламентують порядок придбання і збереження зброї та ін.); 2) стимулюють до здійснення дій, що перешкоджають або припиняють вчинення насильства в сім'ї (такими є, перш за все, норми кримінального права про добровільну відмову від доведення злочину до кінця, необхідну оборону, затримання злочинця); 3) регламентують процес запобігання вчиненню злочинів.

Автор вважає, що зазначений феномен слід розглядати у різноплановості системи соціальних відносин, які відображаються у відповідних формах і рівнях культурно-духовних утворень, зокрема моралі, праві, політиці, економіці. З цього приводу слід погодитися з О.М. Костенко, що будь-які спроби реформування у різних сферах українського суспільства виявляються як волонтаризм і утопізм, якщо вони не пов'язані з формуванням у громадян соціальної, тобто політичної, економічної, правової, моральної культури [3, с. 125].

Як вірно зауважує О.М. Гумін, теорія і практика постійно стикаються з двома основними проблемами: зростання насильства у його різних виявах та зниження рівня його запобігання [4, с. 5]. Сучасна кримінологічна наука, на жаль, не володіє міцним науковим інструментарієм, необхідним для всебічного та об'єктивного аналізу виявів насильства, у тому числі і насильства в сім'ї, та забезпечення пошуку оптимальних шляхів його запобігання.

Насильство у сім'ї є комплексним соціально-правовим явищем, запобігти якому можна лише об'єднавши зусилля усіх соціальних інституцій шляхом забезпечення виконання загально-соціальних, спеціально-кримінологічних, індивідуальних та віктимологічних заходів, завдання яких спрямовано на реалізацію економічних, правових та соціальних програм оздоровлення суспільства, підвищення ролі сім'ї, створення умов захисту від будь-яких виявів дискримінації у сімейних відносинах.

До таких заходів слід віднести: запровадження в Україні обов'язку для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, проходити психологічну корекційну програму; розширити у чинному законодавстві повноваження спеціального уповноваженого органу виконавчої влади з питань запобігання насильству в сім'ї у контексті корекційної роботи; конкретизувати статус притулків для жертв насильства в сім'ї; збільшити перелік підстав щодо проведення заходів запобігання насильству в сім'ї тощо.

Найбільш суттєвими важелями, які можуть вплинути на процеси запобігання насильству в сім'ї, є: створення потужної законодавчої бази щодо запобігання насильству в сім'ї, її систематичне удосконалення та приведення з часом у відповідність до міжнародних вимог; визначення пріоритетними напрямками роботи дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей щодо запобігання насильству в сім'ї; створення належних умов взаємодії між правоохоронними органами, органами самоврядування та громадськими організаціями щодо запобігання насильству в сім'ї; проведення законопроектної роботи з удосконалення відповідного законодавства з питань запобігання насильства в сім'ї з урахуванням правозастосовної практики; розробка потужних наукових, науково-методичних видань, проведення конференцій, семінарів, практичних тренінгів з питань запобігання насильству в сім'ї.

Важливо усвідомити, що існування насильства в сім'ї пов'язано, насамперед, із природними особливостями людини, її суспільними відносинами у всіх сферах суспільного життя, що однозначно впливає на причини і умови поведінки як насильника, так і його жертви. Такої ж думки дотримувався і академік А.П. Закалюк, який у своїх дослідженнях зазначав, що «поведінка – лише один ракурс зовнішньої, здебільшого нормативної оцінки виявів людської активності» [5, с. 140].

Поряд із тим, поведінка має два аспекти: а) внутрішній, мотиваційний аспект, до якого, крім мотиву (наприклад, задоволення), входять потреби, прагнення, бажання і цілі дій, які обумовлюють поведінку особи, яка вчиняє насильство; б) зовнішній аспект, який ототожнює поняття вчинку, поведінки та діяльності з певним діянням та, водночас, підкреслює суттєву відмінність між формами активності в сім'ї.

Вивчення наглядових проваджень науковою школою «Інтелект» з точки зору взаємовідносин насильника та жертви показало, що між цими учасниками насильницького конфлікту існують такі закономірності: родинні зв'язки (у тому числі і проживання в цивільному шлюбі), конфлікт між дружиною і чоловіком, між батьками і дітьми, між дітьми, між невісткою і свекрухою, між зятем і тестем тощо. За результатами досліджень особи, які постраждали від фізичного насильства, для кривдника були: чоловіком – 32,6 %, дружиною – 51,7 %, сином – 39,3 %, донькою – 50,6 %, бабусею – 36 %, матір'ю – 49,4 %, онуком – 40,4 %, рідною сестрою – 34,8 % [6, с. 196].

Досліджуючи зв'язок між насильником і жертвою у сім'ї, їх правову природу і роль у розвитку сімейних відносин, робимо висновок, що в структурі насильницької поведінки переважають родинно-побутові конфлікти, соціальні зв'язки. Встановлено, що поведінка жертви може: 1) перешкоджати вчиненню насильства; 2) бути нейтральною при насильстві; 3) сприяти насильству; 4) провокувати насильство; 5) бути виконавцем або учасником насильницьких дій [7, с. 17].

Результати дослідження. Питання правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та громадських організацій щодо запобігання насильству в сім'ї є дуже важливим з огляду на можливість удосконалення механізму такого запобігання, уточнення і закріплення завдань і прав окремих суб'єктів у сфері запобігання

насильству в сім'ї. Вжиття заходів запобігання насильству в сім'ї нерідко поєднане із застосуванням певних обмежень до особи, яка вчиняє таке насильство. За необхідності та наявності підстав до даної особи може бути застосовано примус або застереження. Важливо, щоб заходи запобігання не принижували честь і гідність людини.

Одним із найсуворіших заходів запобігання насильству в сім'ї є кримінальний примус, застосування якого сприяє захисту суспільних відносин від злочинних посягань взагалі і насильства в сім'ї зокрема. Кримінальне законодавство є важливим виховним та запобіжним чинником, коли воно справедливе та зрозуміле для населення [8, с. 359].

На думку автора, у вирішенні проблем ефективності заходів кримінального примусу необхідно враховувати декілька взаємопов'язаних аспектів: їх здатність сприяти цілям соціального регулювання загалом, а також здійсненню завдань, які стоять перед кримінальним законодавством, та реалізації конкретних цілей, передбачених для них чинним законом.

Однак, як показує судова практика, можливості покарання особи, винної у вчиненні насильства в сім'ї, дуже обмежені. Так, наприклад, у випадку спричинення умисних легких тілесних ушкоджень (ст. 125 КК України) або побой і мордування (ч. 1 ст. 126 КК України) – що становить переважну кількість злочинів, які можна розглядати як насильство в сім'ї – кримінальну справу може бути порушено лише за скаргою потерпілого, поданої до суду.

Ситуацію ускладнює також те, що насильство в сім'ї вчиняється, як правило, без свідків, а ще гірше, коли особа, яка постраждала від насильства, подала скаргу до суду про притягнення винного у насильстві до кримінальної відповідальності, а потім відкликає таку скаргу. От чому розгляд скарг у суді за ст. 125, ч. 1 ст. 126 КК України, порушених за скаргами потерпілих від насильства в сім'ї, на думку О.М. Гуміна, є досить рідкісною подією [4, с. 229].

Особливе місце у забезпеченні прав неповнолітніх, які опинилися у складній життєвій ситуації через вчинення щодо них насильства в сім'ї, займає ювенальна юстиція. Нині в Україні накопичено значний теоретичний досвід у цій сфері. Як зазначає А.Е. Побегайло, концепція ювенальної юстиції передбачає не просто створення паралельної судової системи (або введення спеціалізації суддів в рамках існуючої системи) та спеціальних правил відправлення правосуддя. Ювенальна юстиція – набагато ширша соціальна практика, яка включає не лише спеціальні процедури розгляду кримінальних, сімейних та інших справ, але і комплекс соціально-психологічної реабілітації його жертв [9, с. 16].

Висновки. Запобігання насильству в сім'ї повинно носити всеохоплюючий характер, який зачіпатиме практично усі сфери (економічну, соціальну, законодавчу) життєдіяльності суспільства.

Необхідно вдосконалювати чинне законодавство, зокрема внести зміни до Кримінального кодексу України щодо тлумачення поняття насильницького злочину, розширення покарання за умисне нанесення легких тілесних ушкоджень члену сім'ї або іншому близькому родичу.

Список використаних джерел:

1. Lawrence J. Violence. *Social Theory & Practice*. 1976. № 9. 117 p.
2. Шаргородский М.Д., Кан Н.П. Преступность, ее причины и условия в социалистическом обществе. *Преступность и ее предупреждение*. Ленинград, 1966. С. 47.
3. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. Київ, 2008. 352 с.
4. Гумін О.М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи : монографія. Львів, 2009. 360 с.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ, 2007; Кн.1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
6. Богатирьов І.Г., Скорикова В.О. Кримінологічна характеристика запобігання насильства в сім'ї. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2010. № 2. С. 142–145.
7. Джужа О.М., Моїсєєв Є.М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти) : монографія. Київ, 1998. 84 с.

